

vao za otpor i nepristupanje, što je i praktično sproveo istupanjem iz vlade, osvetljeno je iz ugla jednog od predstavnika vlade.

Londonske zabeleške M. Konstantinovića omogućavaju da se vidi pozadina na kojoj je i kako je došlo do sklapanja sporazuma Tito-Šubašić, kao i njegova uloga u londonskim dešavanjima srpske emigracije. U novoj situaciji sagledava odnose i ponašanja građanskih političara M. Grola, S. Kosanovića, M. Trifunovića, B. Simića, M. Gavrilovića. B. Čubrilo- vića i drugih i dopunjuje svoja ranija vide- nja i shvatanja o njima. Njihovo među- sobno „traženje” i potrebu da neprestano razgovaraju razumeva kao nesigurnost i gubljenje u novonastalim prilikama. Smatrajući da je Sporazum u celini u kor- rist partizana i da ne omogućava lojalno ponašanje prema Kralju, odbio je je da uđe u vladu. Posebno je interesantno nje- govo viđenje protivrečnog delovanja i iz- java poslednjeg predsednika Kraljevske vlade, Ivana Šubašića, koji ga je nekoliko meseci zbunjivao. Njegovi neodređeni govori, potreba da sam radi sve što je i činio u pogledu sporazuma, te neoprede- ljivanje ni za jednu stranu, a u stvari rad

na obezbeđivanju legitimiteta novoj vladi u zemlji preko legitimne kraljevske vla- de, stvorili su kod M. Konstantinovića utisak o I. Šubašiću kao „dvoličnoj li- čnosti”, podređenoj Titu, koja je odradila posao onako kako je to odgovaralo pred- stavniciima nove vlade u zemlji.

Sa dnevničkim zabeleškama M. Konstantinovića, istorijska nauka je upot- punila izvore autobiografskog tipa i do- bila je nezaobilazan izvor, ne samo u upo- tpujavanju saznanja o delatnosti samog pisca, mada je ona itekako značajna, nego i uvid u načine odlučivanja po brojnim pitanjima unutrašnje i spoljne politike, individualnom i kolektivnom duhu vre- mena. Podacima ne samo o političkim li- čnostima, već i drugim predstavnicima društvenog i kulturnog života predratne Jugoslavije (Veljko Petrović), različitim strujanjima, kolektivnim ideološkim i psihološkim stanjima, čini značajnu sas- tavnicu duhovnog stvaralaštva. Možemo se nadati da će ovaj primer biti podstica- jan i da ćemo u budućnosti dobiti još neka dela iz porodičnih zaostavština.

Nataša MILIĆEVIĆ

Kosta Nikolić, *Istorija Ravnogorskog pokreta, I-III*,
Beograd 1999, str. 437+452+492

Istorija Drugog svetskog rata u Jugo- slaviji prepuna je kontroverzi, a politizo- vana i ideologizirana istoriografija koja je dominirala istorijskom naukom više de- cenija, stvorila je neke nove, pojačala one proistekle iz rata, omogućila istorijske

beline, zamaglila istorijsku istinu, a time i istorijsku svest. Istoričare ovakve istorio- grafije rukovodila je opredeljenost i par- tijnost, a ne istorijsko saznanje i istorijska istina. Postepeno sa promenom političke i društvene klime menjao se profil isto-

ričara i njegove struke, način njegovog mišljenja i pažnja se usmeravala na pokret koji nije izašao kao pobednik iz rata, Ravnogorski pokret. Istovremeno, završeni su procesi koji su započeli u ratu, otkrivani novi relevantni izvori, a o tom periodu posle višedecenijskog ćutanja progovorili su i živi svedoci. Stoga je bilo više nego neophodno novo preispitivanje tog perioda i njegovih glavnih učesnika, kako pokreta, tako grupa i pojedinaca.

Upravo je takav pokušaj učinio dr Kosta Nikolić u knjizi *Istorija Ravnogorskog Pokreta*, nastojeći da da jednu drugačiju sliku Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije i uloge Ravnogorskog pokreta. Inače, autor se više godina bavi ovom problematikom i predstavlja jednog od najproduktivnijih istoričara mlađe generacije. Objavio je više desetina radova u stručnim časopisima i nekoliko posebnih izdanja, među kojima istaknuto mesto zauzima napred pomenuta knjiga. Ona je prošireni doktorat, koji je Kosta Nikolić odbranio, juna 1999. godine, na katedri za istoriju Jugoslavije Filozofskog fakulteta u Beogradu i u odnosu na rukopis doktorske disertacije proširena je za dve trećine.

Izvornu osnovu *Istorije Ravnogorskog pokreta* čini građa koja prosto zadržuje svojom obimnošću. Pored istraživanja u Arhivu Vojno-istorijskog instituta, gde samo fond četničke arhive sadrži oko 75.000 dokumenata, autor je pregledao građu u Arhivu Jugoslavije, Arhivu Srbije, Istorijskom Arhivu Beograda, a i zbirke plakata u Narodnoj biblioteci Srbije i Univerzitetskoj biblioteci. Sve ukupno preko pedeset fondova, što iznosi nekoliko kilometara građe. Njihovo preispitivanje,

sučeljavanje, a često i drugačije iščitavanje već objavljenih ili korišćenih izvora, uz štampu i objavljenu izvornu građu, relevantnu historiografsku literaturu, emigrantskog i drugog porekla, svakako je zahtevalo izuzetan umni i fizički napor.

U ovom trotomnom delu, za koje slobodno možemo reći da je jedno od najbimnijih dela o Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji, K. Nikolić je dao svestranu, dubinsku analizu istorije Ravnogorskog pokreta, Jugoslovenske vojske u otadžbini, i uopšte, srpskog naroda u periodu rata. Time je autor prevazišao tematsku omeđenost naslova knjige, a u isto vreme, tamo gde je bilo neophodno za razumevanje određenih delovanja, postupaka samog pokreta ili suprotstavljenih pokreta i saveznika, razmaknute su i hronološke granice (maj 1941- oktobar 1944.)

Da bi započeo priču o Ravnogorskom pokretu, autor je morao da progovori o martovskim događajima, kapitulaciji Jugoslovenske vojske, jer se jedino tako i može razumeti nastanak i dalji razvoj Pokreta. Pored grupe ljudi sastavljene od oficira, podoficira i vojnika Jugoslovenske vojske koja se 11. maja 1941. godine okupila na Ravnoj Gori, registrovao je još nekoliko većih ili manjih grupa ljudi koje se nisu mirile sa porazom. Autor beleži kako su proticali prvi dani ove grupe, kako su se širile vesti o njihovom postojanju, kojim putevima se postepeno uobličavala vojna, a kasnije i politička fizionomija Pokreta

Prikaz Ravnogorskog pokreta i Jugoslovenske vojske u otadžbini K. Nikolić povezuje sa nastankom srpskog nacio-

nalnog pokreta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ističući da on nije nikad postao sastavni deo Ravnogorskog pokreta, da su jedino ličnost D. Mihailovića i nacionalna ideja bile ona krhka spona koja ih je povezivala. Ovde se autor posebno osvrnuo na saradnju četnika i Italijana na prostoru NDH, ispitujući osnovne razloge zajedničkog delovanja, kao i puteve kojima je tekla. Uz ovo bilo je neophodno objasniti i složene i suprotstavljene hrvatsko-italijansko-nemačke odnose.

U više navrata detaljno je obrazložena Mihailovićeve strategija statičnog gerilskog rata i taktika uzdržavanja, koje su koliko god odluke samog Mihailovića, bile su i preporuka Jugoslovenske vlade i Britanaca.

Razmatrajući unutrašnji život Pokreta, registrovane su pojave koje su onemogućavale njegovu čvršću organizaciju, a uopšteno gledano štetno delovale i kasnije u njegovom sagledavanju. Nedostatak discipline, morala, sukob nadležnosti, surevnjivost i netrpeljivost, lične ambicije pojedinih ravnogorskih komandanata, s jedne strane, a opijanja, kockanja, pljačke, otimačine, silovanja i maltretiranja naroda s druge strane, odavale su unutrašnje slabosti Pokreta i JVUO i smanjivale simpatije naroda. Na taj način autor je dao i lepezu psiholoških pojava karakterističnih za jedno ratno vreme. Uz sve ovo zabeleženi su i utisci koje su ostavljali spoljni izgled vojnika, odeća, higijena, naoružanje. Pitanje organizovanja ravnogorskih omladinaca i ženske ravnogorske organizacije kao sastavnih delova pokreta razmatrani su kao posebni segmenti.

U delu posvećenom ideologiji istaknute su i objašnjene osnovne sastavnice ravnogorske ideologije. Pisac analizira nacionalni program Ravnogorskog pokreta u ranijim istoriografskim istraživanjima zapostavljan, pošto je prethodno označavan kao "velikosrpski". Dat je projekat o državnom i društvenom uređenju, socijalno-ekonomski program reformi, kao i osnovna spoljno-politička orijentacija Ravnogoraca usmerena na obrazovanje Balkanske unije. Formulisanje političkih načela Pokreta, potpuno uobličenih tek krajem rata sagledano je kroz njihov razvoj pre i posle Svetosavskog kongresa 1944. godine. Kongres je, opet, obrađen kao posebna celina, imajući u vidu njegov značaj. Antikomunizam koji je bio suštinska odrednica ravnogorske ideologije pokazan je preko nacionalnog pitanja i politike političkog i društvenog uređenja buduće Jugoslavije.

K. Nikolić se osvrće i na vrlo složen odnos zaraćenih strana prema narodu u uslovima građanskog sukoba i okupacije, u ovom slučaju posebno apostrofirajući odnos JVUO prema narodu, odnosno stvarnim ili ne, saradnicima i simpatizerima komunista. Na taj način osvetljava stradanje naroda, koji je trebalo da preživi „ko je legalizovan, ko Pećančev, a ko Dražin“, uz istovremeno, indirektno prikazivanje podela unutar samog naroda. Na prikazanim primerima vidljive su i porodične i pojedinačne sudbine i otkrivena težina i veličina patnji koje narod podnosio.

Svakako, najvažnije pitanje i saznanje koje donosi delo jeste pitanje višestrukog građanskog rata i srpsko-srpskog raskola. Autor detaljno sagledava odnos

dva suparnička pokreta, Ravnogorskog i Narodnooslobodilačkog, beleži pristupe, načine, sredstva jednog i drugog, utvrđuje i potvrđuje činjenice o uzrocima i načinima na koje je došlo do građanskog rata, ko je prvi započeo i ko, samim tim, nosi istorijsku odgovornost. Iako je ovaj sukob po težini, žrtvama i posledicama daleko važniji, autor ne zaobilazi ni sukob na liniji Ravnogorci i Zbor, Ravnogorci i odredi srpske vlade. Ponašanje svih zaraćenih strana, sagledano je, najpre, u kontekstu njihovih ideoloških, a potom političkih i vojnih sukobljavanja.

Pisca su veoma zanimali delovanje i uticaji koji su međunarodne okolnosti imale na rat u Jugoslaviji, a posebno odnos saveznika prema D. Mihailoviću i Ravnogorskom pokretu. Na taj način rat u Jugoslaviji je sagledan kao deo opšteg toka Drugog svetskog rata, naravno, uz sagledavanje specifičnosti koje je on ispoljio u Jugoslaviji. Od početka rata Ravnogorski pokret našao se u vrlo složenim međunarodnim odnosima koji su i opredelili njegovo delovanje i sudbinu. Poseban značaj ima shvatanje Marka Vilera, na koje se autor poziva i koje prihvata, o podeli interesnih sfera između Saveznika od 30. septembra 1941. godine, čime je pitanje podrške D.Mihailoviću već tada bilo na "klimavim nogama". S druge strane,

istaknuta je politika „potpune vernosti i lojalnosti” Pokreta prema Saveznicima, kao i dubokog razočarenja usled otkazivanja pomoći i okretanja NOP-u. Kasniji saveznički odnos prema Pokretu sagledan je u skladu sa ovom konstatacijom i na vrlo iznijansirani način objašnjeni politički i vojni interesi tri saveznika prema pokretima otpora u Jugoslaviji.

Na poslednjim stranicama odslikani su portreti nekoliko značajnih predstavnika Ravnogorskog pokreta i Jugoslovenske vojske u otadžbini, počev od D. Mihailovića, D. Vasića, N. Kalabića, preko Z. Vučkovića, V. Piletića, do R. Đurića i M.Jankovića.

I konačno, važno je istaći da se autor ne ustručava da iznese vrednosne sudove pojedinih pojava, da je ovo ili ono bila greška, da je ovo ili ono bilo ispravno i sl. Mestimično se, u skladu sa literaturom koja je korišćena, dešavalo da se provuku i stilske formulacije ideološkog karaktera.

U svakom slučaju, ovim delom srpska i jugoslovenska historiografija je dobila neosporno, izuzetno delo. Zapravo, možemo reći da zbog niza obrađenih pojava, problema i pitanja ima enciklopedijski značaj.

Nataša MILIĆEVIĆ